

UOT: 634:11.631.527

**AZƏRBAYCANIN ŞİMAL-QƏRB BÖLGƏSİNİN XALQ SELEKSİYASINA AİD
ARMUD NÖVLƏRİ VƏ ONLARIN BİOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ**

Ş.Ş.MƏMMƏDOV, F.Ş.ƏZİZOV
AMEA-nın Genetik Ehtiyatlar İnstitutu
Şəki Elmi - Tədqiqat bazası

Məqalədə Azərbaycanın Şimal-Qərb bölgəsinin Böyük Qafqazın cənub yamaclarında dəniz səviyyəsindən 300-1300 metr yüksəklikdə yerləşən, Şəki, Qax, Zaqatala, Balakən və Oğuz rayonlarında 2004-2010-cu illər ərzində aparılan çöl ekspedisiya işləri nəticəsində Şəki rayonunun 11 kəndlərindən 26 növ, Qax rayonunun 3 kəndindən 10 növ, Zaqatala rayonunun 4 kəndindən 15 növ, Balakən rayonunun 3 kəndindən 3 növ, Oğuz rayonunun 4 kəndindən aşkar edilmiş 8 növ, ümumilikdə 62 növ xalq seleksiyasına aid armud nümunələrinin göstəricilərinə dair məlumatlar verilir.

Məlumatlar hər bir növə məxsus meyvə ağacına və meyvə nümunələrinə aid olub, əsasən ağacın bioloji göstəriciləri və meyvənin anatomik-morfoloji göstəricilərini əhatə edir.

Əsas göstəricilər arasında meyvənin dəyişən, təsadüfi və əhəmiyyətli əlamətləri xüsusi yer tutur. Bununla yanaşı, digər təsərrüfat əhəmiyyətli əlamətlər haqqında da məlumatlar verilir.

Hər bir növə aid məlumatlar arasında ağacın göstəriciləri- yaşı, hündürlüyü, gövdəsinin diametri, çatırının forması, bitkinin çiçəkləmə və meyvənin yetişmə dövrü, məhsuldarlığı, becərilməyə münasibəti və mənfi xüsusiyyətləri, numunə götürülən yerin dəniz səviyyəsindən hündürlüyü əsas yer tutur.

Meyvə nümunələrinin anatomik-morfoloji göstəriciləri sırasına isə- meyvənin dadı, rəngi, hündürlüyü, diametri, çəkisi, forması, meyvə lətinin rəngi, sıxlığı və şəffaflığı, yarpaq ayasının əlamətləri- ölçüləri və rəngi, saplağının uzunluğu və rəngi aiddir.

Tədqiqat işləri nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, hər bir nümunə istər bioloji, istərsə də anatomik-morfoloji göstəricilərinə görə fərqlənir, mühüm təsərrüfat və genetik əlamətləri ilə xarakterizə olunur, genofondunun zənginləşdirilməsi üçün ilkin material kimi çox əhəmiyyətlidirlər.

Açar sözlər: xalq seleksiyası, armud, genofond, bioloji və anatomik – morfoloji göstəricilər

Uzun illər ərzində müxtəlif tədqiqatçılar tərəfindən aparılan araşdırmalar nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, meyvə və giləmeyvə bitkilərinin öyrənilməsi, yeni sortların əldə olunması, saxlanması və zənginləşdirilməsinin başlıca yolu onların genofondunun yaradılmasından keçir [1].

Hazır ki, məqalədə Şəki Elmi-Tədqiqat Bazası əməkdaşları tərəfindən 2004-2010 cu illər ərzində mədəni və yabanı meyvə bitkilərinin xalq seleksiyasına aid nümunələrinin toplanması, öyrənilməsi və genofondunun zənginləşdirilməsi istiqamətində yerinə yetirilən elmi-tədqiqat işləri nəticəsində Azərbaycanın Şimal-Qərb bölgəsindən aşkar edilmiş armud bitkisi nümunələrinin bioloji göstəricilərinə dair məlumatlar verilir.

Armud bitkisi yayılmasına görə tumlu bitkilər arasında alma bitkisindən sonra ikinci yeri tutur. Bu bitki hələ qədim yunanlar və romalıları məlum olub, oradan qərbi Avropa ölkələrinə yayılmışdır. Armud bitkisinin vətəni Mərkəzi Avropa, Orta Asiya meşələri, Xəzər dənizi və Atlantik okeanın sahilləridir. 2000 il əvvəl Qədim Yunanıstanda mədəni hala gətirilib. Mədəni sortlarının ədədi adi armud olub, Avropanın cənubunda və Orta Asiyada geniş yayılmışdır. Hazırda mədəni armud sortlarının 60 növü məlumdur, Zaqafqaziyada, Ukrayna və Moldovada becərilir.

Armud bitkisinin yay, payız və qış sortları becərilir ki, bunlardan qış sortları əsasən uzun müddət saxlanmaq üçün istifadə edilir. [2,3].

Armud bitkisi Gülçiçəklilər –Rosaceae fəsiləsin-
dən olub, Yarpaqtökənlər-Pyrus cinsinə aid ağac və kol
bitkisidir. Azərbaycanda 16 növü yabarı halda
yayılmışdır.

Azərbaycanda iki növü –Adi armud- *Pyrus communis* və Qafqaz armudu-*Pyrus caucasica* xalq təbabətində geniş istifadə olunur.

Adi armud - *Pyrus communis* hüdürlüyü 15-20 metrə çatan , müxtəlif forma çətirə malik olan ağacdır. Armud bitkisi digər tumlu meyvə bitkilərinə nisbətən daha çox işıq və istilik sevən bitkidir. quraqlığa və istiliyə davamlı, şaxtaya isə az davamlıdır. Xüsusilə temperaturun kəskin dəyişməsi bitkiyə çox pis təsir edir. Şaxtalarla əvəz olunan istiləşmə halları kök sistemi ilə digər üzvlər arasındakı maddələr mübadiləsinə mənfi təsir göstərir. Ümumiyyətlə bu bitki sərt soyuqları və istini, quru havanı və yüksək nəmliyi çox da sevmir. Qumlu, çınqıllı və duzlu torpaqlar istisna olmaqla, digər torpaqlarda yaxşı yetişir və inkişaf edir. dərin kök sistemində malik olduğuna görə quraqlığa davamlıdır, 50-300 il ömrü olur .

Təbii halda armud bitkisi əsasən toxumla çoxal-
dır. Ayrı-ayrı sortları isə vegetativ üsulla, calaq

vurma yolu ilə yetişdirilir. Calaqlı material kimi əsasən adi armud tinglərindən istifadə edilir, ağac 6-7 ci ilində bar verir. [4]

Armud bitkisi meyvələri qədimdən əhali mərəfin-dən yeyinti məhsulu kimi geniş istifadə olunur, müalicəvi xassəyə malikdir. Onun meyvələrindən hazırlanmış şirələr, ekstraktlar ürək ağrıları, xüs- sən də ürək döyüntülərində sidikqovucu vasitə kimi, böyrəkdə daş olan halda, ishala qarşı effektiv vasitə kimi istifadə olunur. Həmçinin, şəkər xəstəliyində, qidanın asan mənimlənməsində və həzm prosesinin yaxşılaşmasında müsbət təsir göstərir.

Hind təbabətində armud meyvəsi sakitləşdirici, hərarətsalıcı və büzüşdürücü vasitə kimi, şirəsi və ekstraktı bədxassəli şişlərdə, diarraya, dizenteriya, nefritlərdə və sistitlərdə istifadə olunur, antibakterial təsirə malikdir, virusları neytrallaşdırır.

Qafqaz armudu meyvəsinin tərkibində 7.64% şəkərlər, 3.5% pektin, 1.9-2.3% sorbit, 1.28 % üzvü turşular, 0.15-0.29% aşı maddələri, 30 mq % C vitamini, 6.5-10.5 mq % karotin maddəsi olduğu müəyyən edilmişdir [5,6].

Göründüyü kimi armud bitkisi həm təsərrüfat əhəmiyyətinə, həm də müalicəvi xassələrə malik ol- maqla, insanların həyatında mühüm yer tutur.

Məhz bu səbəbdən də bu bitkinin xaiq selek- siyasına aid təsərrüfat əhəmiyyətli növlərinin aşkar edilməsi, öyrənilməsi və genofondunun yaradılması həm praktiki, həm də elmi əhəmiyyət kəsb edir.

Şəki Elmi-Tədqiqat Bazasının əməkdaşları tərəfindən 2004-2010 cu illər ərzində Azərbaycanın Şimal-Qərb bölgəsində, Böyük Qafqazın cənub ya- maclarında yerləşən, Balakən, Zaqatala, Qax, Şəki və Oğuz rayonlarının yüksək dağ kəndlərinə təşkil edilmiş ekspedisiyaları zamanı xalq seleksiyasına aid 62 növ armud nümunələri aşkar edilmişdir. Bunlardan Balakən rayonunun Poşt binə, Gərəkli və Qullar kəndlərindən 3 növ, Zaqatala rayonunun Qımır, Aşağı Tala, Yuxarı Çardaxlar, Əliabad kəndlərindən -15 növ, Qax rayonunun Qaşqaçay, İlisu, Çinarlı kənd- lərindən 10 növ, Şəki rayonunun Baş Küngüt, Aşağı Küngüt, Çəsməli, Orta Zəyzid, Baş Zəyzid, Baltalı, Baş Şabalıd, Qaradağlı, İkinci Biləcik, Baş Layıskı və Qumux kəndlərindən 26 növ, Oğuz rayonunun Baş Daşağıl, Kərimli, Muxas və Bayan kəndlərindən 8 növ armud meyvəsi nümunələri aşkar edilmiş və onlara dair məlumatlar əldə olunmuşdur.

Aşağıda 1 sayli cədvəldə əldə olunmuş 62 növ armud bitkisinin bioloji göstəricilərinə dair məlumatlar verilmişdir.

Cədvəldən göründüyü kimi əldə olunmuş meyvə nümunələrinin arealı əsasən Böyük Qafqaz sıra dağ- larının cənub yamaclarında, dəniz səviyyəsindən 300-1300 metr yüksəklikdə yerləşən kəndlər olmaqla, hər bir nümunə öz bioloji göstəricilərinə görə fərqlənilirlər.

Cədvəldə verilmiş nümunələr illərə görə kodlaş- dırılmış və nömrələnmişdir. Hər bir növün adı nümunə aşkar edilmiş ev sahibindən götürülmüş və eyni adla verilmişdir.

Ağacın göstəriciləri-hündürlüyü, gövdəsinin diametri, ölçməklə, çətinin forması vizual üsulla təyin edilmişdir.

Cədvəldə verilmiş digər göstəricilər-ağacın yaşı, çiçəkləmə dövrü, meyvənin yetişmə dövrü, meyvənin saxlanma müddəti bitkinin məhsuldarlığı, becərilməyə münasibəti və mənfi xüsusiyyətləri isə nümunə əldə olunmuş evin yaşlı sakinlərinin və bilavasitə becərmə işləri ilə məşğul olan şəxslərin uzunmüddətli müşahidə və qeydlərinin nəticələrinə əsasən verilmişdir.

Cədvəldən göründüyü kimi aşkar edilmiş armud nümunələrinin əksərinin yaşı 40-100 il həddində dəyi- şir. Lakin nümunələr arasında daha uzun ömürlü olan- lara – 04-11 -120 il, 06-14 -150 il, 07-21 -180 il, 07-22 -150 il, 08-4 -130 il, 09-5, 09-6 -250 il təsadüf olu- nur. Nisbətən azyaşlı nümunələr bunlardır: 05-6 -6 il, 05-12- 8 il, 09-12-15 il, 05-1-20 il, 06-7, 09-11-25 il, 04-18, 04-22, 04-31, 10-04, 10-13-30 il, 05-19, 09-3-35 il.

Bütün nümunələrin çiçəklənmə dövrü əsasən aprel- may aylarına təsadüf edir. Yalnız 09-1, 09-12, 10-13 nümunələrinin çiçəklənməsi mart ayına təsadüf edir. Aşkar edilmiş nümunələrin meyvələrinin yetişmə dövrü əsasən iyul, sentyabr aylarına təsadüf edir. Lakin nümu- nələr arasında tez yetişən, iyun ayında 08-6, 08-9, 08-15, 10-04, 10-14 nümunələri aşkar edilmişdir. Nümunələr arasında oktyabr ayında yetişənlərə də 04-22, 04-25, 05-6, 05-7, 06-7, 07-25, 08-1, 09-6 rast gəlinir.

Aşkar edilmiş armud nümunələri əsasən məhsul- dar olub, yalnız bir nümunə 07-21 orta məhsuldarlığa, iki nümunə 09-11, və 09-12 daha yüksək məhsul- darlığa malikdirlər.

Aşkar edilmiş nümunələrin heç birinin mənti xüsusiyyətləri yoxdur.

Meyvənin saxlanma müddəti vacib göstərici olub, əhəmiyyətli əlamət hesab edilir. Əksər nümunələr üçün bu göstərici 3-5 ay təşkil edir ki, bu da çox önəmli hesab olunur. Lakin az saxlanma müddətinə malik nümunələr də vardır: 09-11-3 gün, 06-16 – 6 gün, 08-9-7 , 10-13-7 gün , 08-5-15 gün və 08-7, 08-9, 09-2, 09-4, 09-5 , 09-10, 09-12 1 ay, 07-11, 07-28, 08-4, 10-08, 10-16 – 2 ay. Nümunələrə məxsus ağacların çətinin forması əsasən oval, yarı oval, dağınıq və piramida formasındadır.

Bəliklə, göründüyü kimi aşkar edilmiş armud bitkisi nümunələri üzrə kifayət qədər bioloji göstəriciləri xarakterizə edən, ilkin məlumatlar əldə edilmiş və bunlardan gələcəkdə bu bitkilərin təsərrüfat şəraitində yetişdirilməsində istifadə olunacaqdır.

Aşağıda 2 nömrəli cədvəldə aşkar edilmiş xalq seleksiyasına aid armud bitkisi nümunələrinin meyvə- lərinin anatomik-morfoloji göstəriciləri verilmişdir.

Meyvənin göstəriciləri-dadı, rəngi və forması, yarpaq ayasının forması, rəngi və kənarının quruluşu, vizual usulla, meyvənin ölçüləri-hündürlüyü, diametri ölçülməklə, çəkisi isə tərəzidə çəkilməklə, yarpaq ayasının uzunluğu və eni isə ölçmə yolu ilə təyin edilmişdir.

Cədvəldən göründüyü kimi aşkar edilmiş armud meyvələrinin əksəriyyətinin dadı şirin olub, yalnız bir növ-05-18 dadsız, 07-21, 07-22, 07-24 şit, bəzi növlərin isə -07-25, 07-27 dadı turşdur.

Meyvələrin rəngi sarı, qəhvəyi, yaşıl, qırmızı və ağ sarı rəngdə olub, forması uzunsov, kasa, oval, yumru, konus formasındadır.

Meyvələrin çəkisi (1 ədəd) 120-200 qram arasında dəyişir. Lakin bir neçə nümunələrin çəkisi daha yüksəkdir. Çəkisi 220-250 qram olan nümunələrə – 05-22, 06-4, 06-7, 06-23, 07-27, 09-3 aiddir. Çəkisi 255-300 qram olan nümunələrə 05-1, 05-7, 05-12, 07-22, 07-28, 08-5, 09-1, 10-23 aiddir. Çəkisi 305-400 qram olanlara- 06-13, 08-7, 08-8 aiddir. Bir nümunənin - 07-25 çəkisi 850 qramdır.

Armud bitkisi meyvələrinin əhəmiyyətliyi xarakterizə edən əsas göstəricilər, meyvə lətinin rəngi, sıxlığı və şirəliliyi müəyyənləşdirilmişdir.

Aşkar edilmiş əksər nümunələrin meyvə lətinin rəngi ağ, ağımtıl rəngdədir. Lakin bir neçə formanın- 08-9, 09-5 rəngi tünd qəhvəyi və qara rəngdədir. Meyvələrin lətinin sıxlığı boş, bərk, orta, sıx və yumşaq xarakterizə olunur. Şirəliliyi isə əsasən şirəli olub, bir neçə nümunələr- 09-1 quru, 09-5, 09-6 sulu xarakterizə olunur.

Cədvəl 1. Azərbaycanın Şimal-Qərb bölgəsindən 2004-2010-cı illərdə əldə edilmiş xalq seleksiyasına aid armud bitkisinin bioloji göstəriciləri

№	Sortun adı	Kodu	Toplan. yer	Dəniz Səviy- dən hün-yü metr	Ağacın göstəriciləri				Bitkinin çiçəkləmə dövrü, ay	Meyvənin yetişmə dövrü, ay	Meyvənin saxlanma müddəti, Ay-gün
					Hün-yü metr	Gövd- nin diam, sm	Çətirin formas	Yaşıl			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1.	Bal	04-11	Şəki	950	14	18	oval	120	IV	IX	3
2.	Paslı	04-18	Şəki	700	6	20	y.oval	30	IV-V	VIII	3
3.	Süni	04-19	Şəki	700	7	22	dairə	12	IV	VIII	3
4.	Eşşək	04-22	Şəki	700	6	20	y.oval	30	IV	X	5
5.	Tapan	04-24	Şəki	900	15	35	dağınıq	100	IV	IX	6
6.	Qovan	04-25	Şəki	900	12	25	uz-sov	80	IV-V	X	4
7.	Nar	04-31	Şəki	750	7	25	oval	30	IV	VIII	3
8.	Nar	05-1	Şəki	800	4	15	y.oval	20	IV	VIII	3
9.	Qış	05-6	Şəki	800	15	25	y.oval	6	IV	X	4
10.	Zəhra	05-7	Şəki	800	8	25	y.oval	50	IV	X	4
11.	Sulu	05-12	Şəki	800	5	19	piram.	8	IV	VIII	3
12.	Süni	05-14	Şəki	1500	6	35	dağınıq	60	IV	VIII	3
13.	Şit	05-18	Şəki	1500	15	30	dağınıq	50	IV-V	VIII	3
14.	Bal	05-19	Şəki	1500	9	30	dağınıq	35	IV	VII	4
15.	Zəhra	05-22	Şəki	1500	30	50	dağınıq	70	IV	VIII	4
16.	Sulu	06-3	Şəki	300	14	25	dağınıq	80	IV	IX	5
17.	Sarı yemiş	06-4	Şəki	300	16	40	dağınıq	80	IV	VII	3
18.	Daş	06-7	Şəki	800	17	15	piram.	25	IV	X	6
19.	Çaqqal boğan	06-12	Şəki	800	20	40	piram.	60	IV-V	IX	5
20.	Nar	06-13	Şəki	800	12	24	dağınıq	65	IV	VIII	5
21.	Mürəbbə	06-14	Şəki	800	22	12	dağınıq	150	IV	VIII	5
22.	Qış	06-15	Şəki	800	15	30	dağınıq	85	IV	IX	3
23.	Yaylıq	06-16	Şəki	800	12	20	dağınıq	60	IV	VII	6 gün

Digər müühüm əlamətlərdən biri də meyvə saplağının uzunluğudur.

Aşkar edilmiş meyvə nümunələrinin saplağının uzunluğu əsasən 2-4,5 sm intervalındadır. Lakin bir sıra nümunələrdə bu göstərici aşağı, bəzi nümunələrdə isə yuxarıdır. 04-22, 04-31, 05-1, 06-4, 10-08, 10-13, 10-14, 10-16, 10-23 bu göstərici 1-1,5 sm təşkil edir. Digər nümunələrdə - 07-10, 07-21, 07-24, 08-5, 08-7, 08-15, 09-1, 09-2, 09-3, 09-4, 09-5, 09-12, 10-04 bu göstərici 5-sm təşkil edir. Qeyd olunan nümunələr bu göstəriciyə görə fərqləndiyindən daha əhəmiyyətli hesab edirlər.

Beləliklə, yekun olaraq demək olar ki, aşkar edilmiş 62 növ xalq seleksiyasına aid armud nümunələri anatmik-morfoloji göstəricilərinə görə fərqlənir, təsərrüfat və genetik əhəmiyyətli əlamətlərlə xarakterizə olunurlar.

Əldə edilmiş 62 növ armud nümunəsinin hər birindən calaq materialı götürülmüş, Şəki Elmi-Tədqiqat Bazasının Genofond bağında əkilərək, peyvənd edilmiş və ilkin genetik material kimi istifadə olunacaqdır.

Xalq seleksiyasına aid hər bir meyvə nümunəsinin pasportu hazırlanmış və kartoteka tərtib olunmuşdur. Buraya meyvənin əldə olunduğu yerin adı, ev sahibinin adı, meyvə sortunun adı və ona məxsus olan əlamətlər qeydə alınmışdır.

Nəticə olaraq bir daha təsdiq olunur ki, əldə olunmuş bütün xalq seleksiyasına aid armud nümunələri genofondun zənginləşdirilməsi üçün əhəmiyyətli ilkin materialdır.

24.	Şin	06-18	Şəki	1200	19	35	dağınırıq	85	IV	IX	4
25.	Niyazi	06-23	Şəki	1200	20	45	dağınırıq	90	IV	IX	3
26.	Yaylıq	06-29	Şəki	1200	15	25	dağınırıq	80	IV	VII	7
27.	Tətir	07-2	Qax	1200	12	30	dağınırıq	80	IV	IX	3
28.	Göy	07-3	Qax	1200	14	40	dağınırıq	40	IV	IX	5
29.	Qohum	07-10	Qax	1200	12	30	dağınırıq	60	IV-V	VIII	3
30.	Bal	07-11	Qax	1200	14	25	dağınırıq	80	IV	VIII	2
31.	Tapana	07-21	Qax	1200	12	40	dağınırıq	180	IV	IX	4
32.	Şamaxa	07-22	Qax	1200	16	35	dağınırıq	150	IV	IX	5
33.	Məhərrəm	07-24	Qax	1300	14	28	dağınırıq	45	IV	IX	4
34.	Camış	07-25	Qax	1300	10	35	dağınırıq	60	IV	X	6
35.	Ağ giləbi	07-27	Qax	1300	10	35	dağınırıq	60	IV	IX	3
36.	Pashı	07-28	Qax	1300	12	30	dağınırıq	65	IV	VIII	2
37.	Ağ giləbi	08-1	Zaqatala	500	10	30	dağınırıq	100	IV-V	X	6
38.	Həşim	08-3	Zaqatala	500	6	30	dağınırıq	90	IV-V	VII	3
39.	Ağa görməz	08-4	Zaqatala	500	12	45	dağınırıq	130	IV-V	VII	2
40.	İryal	08-5	Zaqatala	500	7	25	dağınırıq	80	IV-V	VII	15 gün
41.	Düşes	08-6	Zaqatala	500	9	20	dağınırıq	100	IV-V	VI	10
42.	Küre	08-7	Zaqatala	500	10	20	dağınırıq	20	IV-V	IX	1
43.	Qımır	08-8	Zaqatala	500	10	25	dağınırıq	60	IV-V	IX	1
44.	Arpa	08-9	Zaqatala	500	20	25	dağınırıq	45	IV-V	VI	7 gün
45.	Qabaq	08-15	Zaqatala	500	20	35	dağınırıq	100	IV	VI	7
46.	Qış	09-1	Zaqatala	500	8	16	dağınırıq	100	III-IV	IX	5
47.	Qurqura	09-2	Zaqatala	500	7	30	dağınırıq	40	IV	VIII	1
48.	Nar	09-3	Zaqatala	500	6	20	dağınırıq	35	IV	IX	2
49.	Sarı qutela	09-4	Zaqatala	500	9	18	dağınırıq	50	IV	VII	1
50.	Cuba	09-5	Zaqatala	500	15	150	dağınırıq	250	IV	VIII	1
51.	Niyaxura	09-6	Zaqatala	500	20	70	dağınırıq	250	IV	X	3
52.	Göy	09-10	Balakən	580	18	20	dağınırıq	100	IV	VIII	1
53.	Bildirçin budu	09-11	Balakən	580	7	20	uzunsov	25	IV	VII	3 gün
54.	Maqsudu	09-12	Balakən	580	5	15	dağınırıq	15	III	IX	1
55.	Beyqar	10-02	Oğuz	1200	7	30	dağınırıq	60	IV	IX	6
56.	Baybala	10-04	Oğuz	1200	10	20	uzunsov	30	IV	VI	3
57.	Meymun	10-05	Oğuz	1200	8	30	uzunsov	50	IV-V	IX	4
58.	Qırm. zəhra	10-08	Oğuz	1000	12	35	dağınırıq	70	IV	IX	2
59.	Hövsər	10-13	Oğuz	1000	7	30	dağınırıq	30	III-IV	VIII	7 gün
60.	Xəlili	10-14	Oğuz	1000	9	40	dağınırıq	90	IV	VI	3
61.	Ramiz	10-16	Oğuz	1000	8	35	dağınırıq	40	IV	VIII	2
62.	Daş	10-23	Oğuz	600	10	35	dağınırıq	50	IV	IX	5

Cədvəl 2. Azərbaycanın Şimal-Qərb bölgəsindən 2004-2010-cı illərdə əldə edilmiş xalq seleksiyasına aid armud meyvələrinin anatmik-morfoloji göstəriciləri

№	Sortun adı	Kodu	Meyvənin göstəriciləri							Meyvə lətinin			Yarpaq ayasının				
			Forması	Dadı	Rəngi	Hün-sm	Diam sm	Sapl-Uz. sm	Çəki-qr	Rəngi	Sıx. lığı	Şirə. liyi	Forması	Rəngi	Uz.ğu sm	Eni sm	Kənarı
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
1.	Bal	04-11	uz.sov	şirin	sarı	7,5	6,3	3,7	90	ağ	orta	şir.ni	oval	yaşıl	7,5	6	dışli
2.	Pashı	04-18	uz.sov	şirin	qəhv	12	6,5	3,7	120	ağ	boş	şir.ni	oval	yaşıl	8	7,5	x.dış
3.	Süni	04-19	oval	şirin	sarı	7,3	6,5	3,9	90	ağ	orta	şirəli	oval	yaşıl	6	4,3	x.dış
4.	Eşşək	04-22	uz.sov	şirin	qəhv	12	6,5	3,7	120	ağ.l	bərk	şirəli	oval	yaşıl	7,5	5,5	x.dış
5.	Tapana	04-24	uz.yum	şirin	göy.qar	5	4,2	1,2	155	ağ.l	orta	şirəli	oval	t.yaşıl	8	6	mişar
6.	Qovan	04-25	uz.sov	şirin	sarı	5,5	4	1,3	130	ağ	orta	şirəli	oval	yaşıl	8,5	5,5	mişar
7.	Nar	04-31	yas.yum	şirin	yaşıl	12	8	1,5	160	ağ	boş	şirəli	oval	yaşıl	7	6,3	mişar
8.	Nar	05-1	kasa	şirin	q.sarı	7	7,5	5	300	ağ	boş	şirəli	uz.ov	yaşıl	8,5	7,5	dışli
9.	Qış	05-6	uz.sov	şirin	sarı	8	5,8	3,7	200	ağ	bərk	şirəli	oval	yaşıl	9	7,5	dışli
10.	Zəhra	05-7	uz.sov	şirin	sarı	9,5	7	6	300	ağ	boş	şirəli	oval	yaşıl	8,5	3,5	dışli
11.	Sulu	05-12	uz.sov	şirin	sarı	6,8	10	3,5	300	ağ.l	boş	şirəli	oval	yaşıl	8,5	6,5	dalğa
12.	Süni	05-14	uz.sov	şirin	sarı	9	7,5	1,7	150	ağ.l	boş	şirəli	oval	yaşıl	8	6	dalğa
13.	Şit	05-18	uz.sov	dads	yaşıl	10	7	1,6	180	ağ.l	boş	şirəli	oval	yaşıl	8	6,3	dalğa
14.	Bal	05-19	uz.sov	şirin	sarı	9,5	5,8	1,8	170	ağ	orta	şirəli	uz.ov	yaşıl	8,5	6,4	düz
15.	Zəhra	05-22	uz.sov	şirin	sarı	10	7,5	1,8	220	ağ	orta	şirəli	uz.ov	yaşıl	7,5	6,3	x.dış
16.	Sulu	06-3	yumru	şirin	sarı	7	10	7	180	ağ	boş	şirəli	oval	yaşıl	7,5	6,5	x.dış
17.	Sarı yemiş	06-4	uz.yum	şirin	sarı	8	12	8	220	ağ	boş	şirəli	oval	yaşıl	8	6,5	x.dış
18.	Daş	06-7	yum.yas	şirin	sarı.göy	14	18	8	220	ağ	bərk	şirəli	oval	yaşıl	8,5	6	hamar
19.	Çaqqal boğan	06-12	uzun	şirin	sarı	6	8	1,5	35	ağ	bərk	şirəli	oval	yaşıl	8	5	hamar
20.	Nar	06-13	yum.yas	şirin	sarı.yaş	14	13	12	350	ağ	boş	şirəli	oval	yaşıl	8	5,5	hamar

21.	Mürəbbə	06-14	yumru	şirin	sarı,qır	8	6	1,2	35	ağ	orta	şirəli	oval	yaşıl	8	6,5	dalğa
22.	Qış	06-15	uzun	şirin	sarı	14	16	1,5	85	ağ	orta	şirəli	oval	yaşıl	7,5	6	dalğa
23.	Yaylıq	06-16	uzun	şirin	sarı	14	12	1,5	120	ağ	orta	şirəli	oval	yaşıl	8	7,5	dalğa
24.	Şin	06-18	uzun	şirin	sarı,göy	10	14	2	200	ağ	orta	şirəli	oval	yaşıl	8,5	6,5	düz
25.	Niyazi	06-23	uz.sov	şirin	yaşıl	15	16	1,2	250	ağ	orta	şirəli	oval	yaşıl	8	5	düz
26.	Yaylıq	06-29	uzun	şirin	sarı	14	18	1,5	85	ağ	orta	şirəli	oval	yaşıl	7,5	6	dalğalı
27.	Tətir	07-2	yumru	şirin	sarı	3	3,5	4	50	ağ	orta	şirəli	oval	yaşıl	6,5	3,5	dalğalı
28.	Göy	07-3	uz.sov	şirin	g.sarı	7	6,2	1,5	150	ağ	orta	şirəli	oval	yaşıl	8	4,5	düz
29.	Qohum	07-10	uzun	şirin	sarı	6,5	5	1,8	200	ağ	orta	şirəli	oval	yaşıl	8,5	6,5	x.diş
30.	Bal	07-11	uzun	şirin	sarı	7	5,3	1,5	150	ağ	sıx	şirəli	oval	yaşıl	7,5	4,5	x.diş
31.	Tapana	07-21	yumru	şit	göy	7,8	6	1,8	60	ağ	orta	şirəli	oval	yaşıl	8	6	düz
32.	Şamaxa	07-22	yumru	şit	sarı	6,5	5	1,4	300	ağ	orta	şirəli	oval	yaşıl	7,5	4,5	x.diş
33.	Məhərrəm	07-24	uz.sov	şit	sarı	4,5	4	1,6	150	ağ	orta	şirəli	oval	yaşıl	8	6,5	x.diş
34.	Camış	07-25	uz.sov	turş	ağ.sarı	12	10	1,7	850	ağ	orta	şirəli	oval	yaşıl	7	4,5	x.diş
35.	Ağ giləbi	07-27	uz.sov	turş	sarı	7	5	1,5	250	ağ	orta	şirəli	oval	yaşıl	7,5	4,5	x.diş
36.	Paslı	07-28	yumru	şirin	sarı	7,5	6	1,5	300	ağ	orta	şirəli	oval	yaşıl	8	6,5	düz
37.	Ağ giləbi	08-1	uz.sov	şirin	ağ.qır	6	5	3	100	ağ	orta	şirəli	oval	yaşıl	4,5	4	hamar
38.	Həşim	08-3	yumru	şirin	sarı	8	7	6	150	ağ	orta	şirəli	oval	yaşıl	8,5	6,5	hamar
39.	Ağa görməz	08-4	uz.yum	şirin	sarı	10	8	8,5	200	ağ	orta	şirəli	uz.ov	yaşıl	8,5	5	miş
40.	İryal	08-5	uz.sov	şirin	sarı	10	6	4	300	ağ	orta	şirəli	oval	yaşıl	8	5	x.diş
41.	Düşes	08-6	uz.yum	şirin	qır.sarı	12	9	3	100	q.ağ	orta	şirəli	oval	yaşıl	8	6	x.diş
42.	Küre	08-7	uz.sov	şirin	sarı	15	10	1,5	400	ağ	bərk	şirəli	oval	b.yaşıl	9,5	7	dalğalı
43.	Qımr	08-8	yum.yas	şirin	qır.sarı	10	12	8	350	ağ	bərk	şirəli	oval	yaşıl	8,5	5,5	miş
44.	Arpa	08-9	x.yum	şirin	sarı	3,5	3	3,5	70	l.qır	boş	şirəli	oval	yaşıl	6,5	5,5	dalğalı
45.	Qabaq	08-15	yum.yas	şirin	l.sarı	8	6,5	4	150	ağ	boş	şirəli	oval	yaşıl	8	5,5	dalğalı
46.	Qış	09-1	yaşıl	şirin	sarı	6,5	8	7	300	ağ	sıx	quru	uz.ov	yaşıl	9	7	dişli
47.	Qurğura	09-2	konus	şirin	sarı	9	5,5	5	200	ağ	yumş	sulu	oval	yaşıl	8	6,5	hamar
48.	Nar	09-3	y.uzun	şirin	y.sarı	7	6	5	250	ağ	orta	şirəli	oval	yaşıl	7,5	6,5	dişli
49.	Sarı qutela	09-4	yumru	şirin	sarı	7	6	4,5	150	ağ	yumş	şirəli	oval	yaşıl	6,5	6	hamar
50.	Cuba	09-5	oval	şirin	sarı	8	7,5	2,5	200	qara	boş	sulu	oval	yaşıl	6,5	6	x.diş
51.	Niyaxura	09-6	yumru	şirin	sarı	6,5	8	3	200	ağ	orta	sulu	oval	yaşıl	10,5	8	hamar
52.	Göy	09-10	yumru	şirin	göy	5	5	4,5	100	oval	orta	şirəli	uzun	l.yaş	9	5,5	hamar
53.	Bildirçin budu	09-11	uzunsov	şirəli	qır.sarı	9	4	5	60	ağ	boş	şirəli	uz.ov	yaşıl	7	4,5	hamar
54.	Maqsudu	09-12	uzunsov	şirin	qırmızı	8	5,5	4,5	200	ağ	orta	şirəli	uz.ov	yaşıl	9	5,5	x.dil
55.	Beyqar	10-02	yumru	şirin	sarı	5	4,5	1,5	80	sarı	orta	şirəli	oval	yaşıl	8	6	dalğalı
56.	Bəybala	10-04	oval	şirin	qır.sarı	5	5,4	4	80	ağ	orta	şirəli	oval	yaşıl	7	4	dalğalı
57.	Meymun	10-05	oval	şirin	l.qır	5	4,5	5	60	a.sarı	orta	şirəli	oval	yaşıl	8,5	6	miş
58.	Qırmızı zəhra	10-08	uz.sov	şirin	qır.sarı	10	6	4	120	a.lı	boş	şirəli	oval	yaşıl	6	4	dilim
59.	Hövsər	10-13	yumru	şirin	sarı	5	5	3,5	50	ağ	orta	a.şir	oval	göy	7	4	düz
60.	Xəlili	10-14	yumru	şirin	qır.sarı	8	7	4	150	ağ.lı	orta	şirəli	oval	l.yaşıl	6	4,5	dalğalı
61.	Ramiz	10-16	uz.yun	şirin	göy.lı	8	7	5	200	ağ.lı	orta	şirəli	oval	yaşıl	6,5	3	düz
62.	Daş	10-23	yumru	l.şir	sarı.lı	6	5	2,5	300	ağ	bərk	o.şir	oval	yaşıl	9	7	dilim

ƏDƏBİYYAT

1. Veprintsev V.İ., Rott N.N.Problema soxraneniya qenofonda.- M.: Znaniye, 1985-64 səh. 2. L.Q. Kretsu. L.Q. Domaşenko, M.D.Sokolov, Mir pişevix rasteniy.- Kişenyov.: "Timpul", 1989. səh 148-150. 3. Selskoxozyaystvenniy ensiklopedičeskiy sloavr, Redkoll: V.İ.Mesyaç,i-dr.,- Sov.ensiklopediya.- M.: 1989-656 səh. 4. V.M.Vasyuta, Q.M. Ribak. S.V. Klimenko, Spravočnik sadovoda, Kiyev, "Naukovo-Dumka", 1990, səh. 108-110. 5. Rastitelnie resursı SSSR. Çvetkovie rasteniy, ix ximiçeskiy sostav, ispolzovanie. Semeystva Hydrangeaceae - Haloragaceae.-L.: "Nauka", 1987. Cild.3 səh 73. 6. İ.A.Dəmirov, D.Z Şükürov. Azərbaycanın meyvə və tərəvəz bitkilərinin müalicə əhəmiyyəti, Bakı. "Maarif", 1980, səh 8-10.

Биологическая характеристика сортов груши относящиеся народной селекции обнаруженные в северо-западном регионом Азербайджана

Ш.Ш. Мамедов, Ф.Ш. Азизов

В статье приводятся данные относительно по анатомноморфологическим показателям сортов груши обнаруженных в различных районах Северо-Западного региона расположенного в 300-1300 метр над уровнем моря. В результате экспедиционных исследований проведённых в 2004-2010 г. в 11 селениях Шекинского района обнаружены 26 сортов, в 3 селениях Кахского района-10, в 4 селениях Закатальского района-15, в селениях Балаканского района-3, 4 селениях Огузского района-8, в общей сложности 62 сортов груши народной селекции.

Среди показателей основное место занимает данные относительно деревьев и анатомно-морфологические показатели плодов и листьев каждого сорта.

Приводятся основные данные деревьев- возраст, высота, диаметр, форма кроны, период цветения, плодотворность, отношение к выращиванию и отрицательные черты, а также координаты и высота над уровнем моря.

Среди анатомно-морфологических показателей сортов особенно отмечается- диаметр, высота, вес, форма и цвет, порода, вкус и цвет плодовой мякоти и плотность, цвет, форма и размеры листовой пластинки.

Результаты проведенных исследований показывают, что обнаруженные сорта груши народной селекции по биологическим и анатомно- морфологическим показателям отличаются, характеризуются хозяйственно ценными и генетическими признаками, являются исходным материалом для обогащения генофонда.

Ключевые слова: народная селекция, груша, биологические и анатомно- морфологические показатели, генофонд

Pearsorts of nationalselection of North-West of Azerbaijan and theirbiologicalspecifications

Sh.Sh. Memmedov, F. Sh.Ezizov

Inthearticletheinformationisgivenabout 26 of 11 villages of Sheki, district, 10 of 3 villages of Gax, 15 of 4 villages of Zaqatala, 3 of 3 villages of Balakan,8 of 4 villages of Oguz, in total 62 descriptions of pear sort of nationalselection as a result of fieldexpeditionworkduringtheyears of 2004-2010 inSheki, Gax, Zaqatala, Balakan, and Oguzregionswhichsettledin 300-1300 meterfromtheheight of sea-levelinthesouthslope of GreatCaucasus of North-West region of Azerbaijan.

Thisinformationbelongstothefruittree and fruitsamples and mainlyembracesbiologicaldescriptions of a tree and anatomic-morphologicaldescriptions of a fruit.

Amongthemaingroups of a fruitthechangeable, casual, and significantssymptomshavetheirproperplace. At thesametime, theinformationisgivenabouttheotheragriculturalsymptoms.

Amongtheinformation of any sort thedescriptions of thetree - itsage, height, diameter of its trunk, shape of its bark, blossomingperiod of theplant and growingperiod of thefruit, cultivationattitude and itsnegativefeatures, theheight of theplacefromthesea-level-stand on themainplace.

Totheanatomic-morphologicaldescriptions of fruitsamplestherebelongtaste, color, height, diameter, wight, shape of thefruit, color, density and transparency of thepulp, symptoms of leafshape - measure and color, length of itsstem.

As a result of researchworkitisdefinedthat, everysamplediffersbothbiological and anatomic-morphologicaldescriptions, characterizeswithitsagricultural and geneticsigns, and it isimportant as an initial material forenrichinggenepool

Key words. nationalselection, pear, sort, biological and anatomic- morphologicaldescriptiongenepool